

MISLAV GABELICA

Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb

Izvorni znanstveni članak

UDK: 94(497.5)“1850/1914“(091)

003.34(497.5-3 Banska Hrvatska)“1850/1914“(091)

Ćirilica u banskoj Hrvatskoj od druge polovice 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata

Prateći sudbinu položaja ćirilice u hrvatskom javnom životu od druge polovice 19. stoljeća do izbijanja Prvoga svjetskog rata, autor je nastojao prikazati borbu, koju su Srbi u Hrvatskoj vodili za priznanje njihove nacionalne ravnopravnosti s Hrvatima. Pritom se autor osobito usredotočio na odnos vlasti u Hrvatskoj prema srpskim zahtjevima, koji se kroz to razdoblje, ovisno o mnogim čimbenicima mijenjao.

Ključne riječi: Srbi u Hrvatskoj, nacionalna ravnopravnost, ćirilica, upravne općine

Uvod

Koncem 19. i početkom 20. stoljeća temeljna težnja srpskih političkih stranaka i skupina u banskoj Hrvatskoj bila je postizanje pune nacionalne ravnopravnosti Srba s Hrvatima, čime bi Hrvatska postala bilo domovina dvaju konstitutivnih naroda, Hrvata i Srba, bilo domovina jednog, hrvatsko-srpskog konstitutivnog naroda. Uz zahtjeve za zakonskim priznanjem srpskoga imena, za ozakonjenjem prava na korištenje srpske trobojnice u banskoj Hrvatskoj, te za očuvanjem srpske narodno-crkvene autonomije, ozakonjene 1868. godine u ugarskom i 1887. godine u hrvatskom Saboru, koja je Srbima u Karlovačkoj mitropoliji, na području zemalja ugarske krune, omogućavala organiziranje svojih pučkih škola i samostalno obavljanje crkvenih i zakladnih poslova u okviru zakona i pod vrhovnim nadzorom vladara, toj je temeljnoj težnji srpskih političkih stranaka i skupina u Hrvatskoj služio i zahtjev za ozakonjenjem ravnopravnosti ćirilice, kao posebnosti srpskog naroda, s latinicom.

O problemu upotrebe ćirilice u Hrvatskoj u navedenom razdoblju, u tekstovima o Srpskoj samostalnoj stranci pisali su Mato Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, Zagreb 1991, te Ranka Gašić, „*Novi kurs*“ *Srba u Hrvatskoj*

(*Srbobran 1903-1914*), Zagreb 2001. Uz njih, o tom je problemu pisala i Nives Rumenjak u monografiji *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, Zagreb 2005. Potonja se knjiga bavi onom političkom skupinom Srba u Hrvatskoj koja je svoje političke težnje htjela ostvariti u suradnji s vladom bana Khuen Héderváryja.

U svojoj monografiji Mato Artuković bavi se Srpskom samostalnom strankom od njenog nastanka do početka 20. stoljeća, u vrijeme dok je ta nagodbena, a u to vrijeme i oporbena stranka, tek razvijala svoj politički kapacitet. Na temelju tiska Srpske samostalne stranke, autor je u monografiji analizirao onodobnu ideologiju te stranke, koja je evidentno izvirala iz njenih velikosrpskih nacionalno-političkih težnji. Autor je analizirao i zakonske okvire, unutar kojih je bio dopušten razvoj srpskog nacionalnog pokreta u Hrvatskoj, te nacionalno-političke programe Srpske samostalne stranke, s kojima je ta stranka u ovo vrijeme javno istupala. Od navedenih zakonskih okvira, te programskih elemenata Srpske samostalne stranke, autor se u svojoj monografiji fokusirao na probleme vezane uz srpsku narodno-crkvenu autonomiju u Hrvatskoj, čime je srpski nacionalni pokret u Hrvatskoj i Srpsku samostalnu stranku u većoj mjeri definirao prema pitanju državnopravnog položaja Hrvatske, a u manjoj mjeri prema pitanju nacionalnog karaktera Hrvatske. U tom kontekstu autor je tek usput dodirnuo problem službene upotrebe ćirilice u Hrvatskoj, koji je jedan od bitnih elemenata u razumijevanju prirode srpskog nacionalnog pokreta u Hrvatskoj i same Srpske samostalne stranke u tom razdoblju.

Monografija Ranke Gašić se kronološki i strukturalno nastavlja na monografiju Mate Artukovića i bavi se Srpskom samostalnom strankom od početka 20. stoljeća do izbivanja Prvoga svjetskog rata, u vrijeme kada je ta nagodbena stranka postala glavnom političkom predstavnicom Srba u Hrvatskoj i kada je u koaliciji s dijelom hrvatskih političkih stranaka promijenila taktiku, te povremeno podupirala vladu u Hrvatskoj. Autorica u svojoj monografiji analizira ideologiju Srpske samostalne stranke, koja je u ovo vrijeme, uz zadržavanje velikosrpske komponente, dobila i širi, jugoslavenski nacionalno-politički karakter. Bez dublje analize, autorica se dotaknula i srpskog pitanja u Hrvatskoj, kojeg između ostalog definira i kao problem upotrebe ćirilice u javnom životu kao izraz težnje za srpskom nacionalnom ravnopravnošću u Hrvatskoj. Tim pitanjem autorica se bavila gotovo isključivo na temelju onodobnih stajališta same Srpske samostalne stranke te je donijela paušalnu ocjenu da je vlada u Hrvatskoj od početka 20. stoljeća sustavno kršila nacionalna prava koja su Srbi u Hrvatskoj stekli za vladavine bana Khuen Héderváryja.

U svojoj monografiji Nives Rumenjak polazi od uvjerenja da su srpske političke stranke i skupine u Hrvatskoj od druge polovice 19. stoljeća težile postizanju dvaju ciljeva: srpske nacionalne ravnopravnosti u Hrvatskoj te ostvarenju srpske teritorijalne autonomije koja bi se prostirala na prostoru Hrvatske i uže Ugarske te bila pod vrhovnom upravom ugarske vlade. U tom kontekstu autorica promatra političku djelatnost i programe one skupine srpskih političara u Hrvatskoj koji su te težnje htjeli ostvariti u

suradnju s vlastima u Hrvatskoj i koji su se od 1883. godine okupili u Srpskom klubu u hrvatskom Saboru. Unutar razmatranja o prvoj od tih dviju težnji, postizanju srpske nacionalne ravnopravnosti u Hrvatskoj, autorica je primijetila da je zbog onodobnog stajališta o istovjetnosti jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, ćirilica za onodobne Srbe bila onaj razlikovni element koji je najjasnije isticao posebnost Srba u Hrvatskoj. Zbog toga autorica između ostalog analizira i one dijelove programa Srpskog kluba i one dijelove zakonskih okvira unutar kojih je bio dopušten razvoj srpskog nacionalnog pokreta u Hrvatskoj, koji su se ticali upotrebe ćirilice u hrvatskom javnom životu.

Svrha ovog rada je odrediti konkretno stajalište srpskih političkih stranaka i skupina prema pitanju položaja ćirilice u hrvatskom javnom životu te stajalište pojedinih hrvatskih vlada o tom pitanju. Na temelju tih rezultata želio bih odgovoriti na pitanje što je za srpske političke stranke i skupine značio zahtjev za ravnopravnošću s Hrvatima te u kolikoj su mjeri vlade u Hrvatskoj bile spremne izaći u susret tim zahtjevima.

Ishodište nacionalnih zahtjeva Srba u Hrvatskoj

Za vrijeme vladavine bana Ivana Mažuranića (1873-1880) velika većina srpskih političara u banskoj Hrvatskoj pripadala je vladajućoj Narodnoj stranci.¹ U to je vrijeme jedina isključivo srpska stranka, koja je djelovala na području banske Hrvatske bila Srpska narodna slobodoumna stranka, kojoj je pripadala srpska oporba u hrvatskom Saboru, ali u ideološkom smislu i srpski zastupnici u Narodnoj stranci. Naime, Srpska narodna slobodoumna stranka, koja je prvenstveno bila predstavnica Srba iz južne Ugarske gdje joj je bilo i središte, usmjeravala je politiku i Srba u Hrvatskoj. Unutar te stranke postojale su dvije struje, koje je dijelio odnos prema vlastima. Jedna je struja posebne srpske zahtjeve željela ostvariti u suradnji bilo s ugarskom bilo s hrvatskom vladom, dok je druga struja posebne srpske zahtjeve htjela ostvariti samostalno, ne suradujući ni s vlastima u Ugarskoj ni s onim u Hrvatskoj. Mada je imala manji broj poklonika u Ugarskoj, prva je struja bila dominantna u Hrvatskoj, gdje je i utjecala na opredjeljenje velikog broja tamošnjih Srba za vladajuću Narodnu stranku. Druga, samostalska struja bila je dominantna u Ugarskoj, no unatoč tomu među Srbima u Hrvatskoj u ovo je vrijeme imala manji broj poklonika.²

Početak 80-ih godina 19. stoljeća, kada je sjedinjenjem Vojne krajine s banskom Hrvatskom u hrvatski politički život ušao vrlo velik broj pravoslavnog stanovništva, provladina struja srpskih političara u banskoj Hrvatskoj potpuno je porazila hrvatske

1 Od 1873. godine Narodna stranka obuhvaća fuzionirane Narodno-liberalnu stranku („narodnjake“) i Narodno-ustavnu stranku („unioniste“).

2 Mato Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, Zagreb 1991, 7-16; O razlozima dominacije provladine struje među hrvatskim Srbima opširnije vidi: Nives Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, Zagreb 2005, 16-94.

oporbene stranke i samostalsku struju Srba u Hrvatskoj u borbi za naklonost novo-pridošlog stanovništva. U vrijeme prvih izbora za hrvatski Sabor na vojno-krajiškom području, održanima 1883. godine, struja provladinih Srba, dotad pristalica Narodne stranke, inicirala je stvaranje Srpskog samostalnog kluba u hrvatskom Saboru, sastavljenog od novoizabраниh Srba s područja bivše Vojne krajine i Srba koji su na izbornoj listi Narodne stranke prethodno bili izabrani na izborima u banskoj Hrvatskoj. Ovaj se klub, stvoren na programu zaštite posebnih srpskih interesa u suradnji s vladom bana Ladislava Pejačevića (1880-1883), slijedeće godine fuzionirao s Narodnom strankom, unutar koje je su srpski zastupnici nastavili formalno djelovati kroz Srpski klub. Time se provladina struja Srba u Hrvatskoj potpuno odvojila od Srpske narodne slobodoumne stranke u Ugarskoj, u isto vrijeme kada se od te stranke odvojila i njena struja u Ugarskoj, koja je težila suradnji s ugarskom vladom. U narednom razdoblju političke skupine Srba u Hrvatskoj i Ugarskoj, koje su izabrale političku taktiku suradnje s hrvatskim, odnosno ugarskim vlastima, nastavile su međusobno usko surađivati.³

Samostalska struja u banskoj Hrvatskoj, koja je 1884. godine pokrenula list *Srbo-bran*, nastavila je djelovati kao podružnica Srpske narodne slobodoumne stranke u Ugarskoj. Kada se ta stranka 1887. godine u Ugarskoj, na socijalnom pitanju raskolila na Srpsku narodnu liberalnu stranku i Srpsku narodnu radikalnu stranku, samostalska struja u banskoj Hrvatskoj je pristala uz ugarske radikale. Istovremeno, samostalska struja u banskoj Hrvatskoj postupno je gradila vlastitu stranačku strukturu pod nazivom Srpske samostalne stranke i postupno se odvajala od srpskih radikala u Ugarskoj. Definitivni raskol između ove dvije skupine i konačno osamostaljenje Srpske samostalne stranke kao posebne političke organizacije, nastupio je 1896. godine. U trenutku tog raskola, od Srpske samostalne stranke se odvojilo njeno članstvo iz Srijemske županije, koje je pristalo uz ugarske radikale, te 1903. godine osnovalo Srpsku narodnu radikalnu stranku u banskoj Hrvatskoj.⁴

Srpska narodna slobodoumna stranka nastala je 60-ih godina 19. stoljeća u južnoj Ugarskoj. Ova je stranka težila federalizaciji ugarskog dijela Monarhije i stvaranju političke autonomije Srba unutar tog dijela Monarhije, no ne u suradnji s vladarom i na temelju privilegijalnih prava, na kojima su Srbi u Ugarskoj do tada postavljali iste zahtjeve, nego na temelju narodnosnog načela i u suradnji s političkim snagama u Ugarskoj. Među Mađarima, ova je stranka saveznike svom programu tražila u onim oporbenim strankama, koje su težile punoj državnoj neovisnosti zemalja ugarske krune, zbog čega je i Srpska narodna slobodoumna stranka negirala zakonitost Austro-ugarske nagodbe i tražila veću državnu samostalnost zemalja ugarske krune unutar

3 M. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, 17-26, 35; N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 99-130. O raskolu unutar Srpske narodne slobodoumne stranke u Ugarskoj i stvaranju provladine Srpske narodne stranke, vidi: Slavko Gavrilović i dr, *Istorija srpskog naroda (u šest knjiga)*, 6. knjiga, 1. tom, Beograd 1983, 512-520.

4 M. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, 27-50.

Monarhije. U odnosu na bansku Hrvatsku, koju je u nacionalnom pogledu definirala kao zajednicu dvaju konstitutivnih, nacionalno ravnopravnih naroda: Hrvata i Srba, Srpska narodna slobodoumna stranka je podržavala hrvatske zahtjeve za većom državnom neovisnošću banske Hrvatske od uže Ugarske no što je to bilo određeno Hrvatsko-ugarskom nagodbom te za sjedinjenjem Dalmacije s banskom Hrvatskom. Užu je Ugarsku ova stranka definirala kao zajednicu šest konstitutivnih, nacionalno ravnopravnih naroda: Mađara, Srba, Rumunja, Slovaka, Rusina i Nijemaca. Njihova bi konstitutivnost bila osigurana slobodnom upotrebom njihovih jezika u zakonodavstvu i organima središnje vlasti, gdje je Srpska narodna slobodoumna stranka predviđela da mađarski, kao jezik relativno većinske narodnosti u Ugarskoj, bude službeni jezik, te uvođenjem njihovih jezika kao službenih u onim općinama, gradovima te nacionalno zaokruženim županijama, u kojima bi pojedini od tih naroda predstavljao većinu. Kao vanjsku potvrdu nacionalne, političke posebnosti tih naroda, Srpska narodna slobodoumna stranka je tražila i pravo na slobodnu upotrebu nacionalnih zastava konstitutivnih narodnosti, koje bi se na javnim zgradama isticale uz „zastavu ugarske krune“.⁵

Mađarska većina u ugarskom Saboru nije izašla ususret ovim zahtjevima, nego je koncem 1868. godine donesen Zakon o narodnostima u Ugarskoj, koji se temeljio na načelu da svi državljani Ugarske, bez obzira na narodnosnu pripadnost, u političkom smislu čine jedinstvenu ugarsku naciju, koja je imala karakteristike mađarske narodnosti.⁶ S tim u vezi u Ugarskoj nije bilo zakonom dozvoljeno isticati ni jednu od zastava ugarskih narodnosti, u što je spadala i takozvana zastava srpske narodno-crkvene autonomije,⁷ a ugarske vlasti su i hrvatskim vlastima preporučivale da ni na svom području ne dozvole upotrebu srpske zastave, budući „da ista može uzrokom biti takovom političkom pokretu, koji izbjegavati i izbjegavati dati u političkom interesu vlade leži“.⁸

Zakonom o narodnostima u Ugarskoj jedinim službenim jezikom na svim državnim razinama proglašen je mađarski jezik. Prema tom zakonu, pojedinac se u dopisivanju s vlastitom općinskom i kotarskom vlasti te sa središnjom državnom vlasti uz mađarski mogao služiti i maternjim jezikom. U dopisivanju s drugim općinama unutar vlastite županije i unutar drugih županija, pojedinac se mogao služiti jednim od „zapisničkih“ jezika tih općina, ili jednim od „zapisničkih“ jezika njihovih županija. U dopisivanju sa županijskim vlastima, te s drugim kotarskim vlastima unutar vlastite županije, pojedinac se mogao služiti jednim od „zapisničkih“ jezika vlastite općine ili jednim od „zapisničkih“ jezika vlastite županije. U dopisivanju sa županijskim i kotarskim

5 S. Gavrilović i dr, *Istorija srpskog naroda (u šest knjiga)*, 5. knjiga, 2. tom, Beograd 1981, 157-171; „Zakonski predlog za uredjenje i osiguranje zemaljskih narodnosti i jezika u Ugarskoj“, *Narodne novine*, Zagreb, 16. veljače 1867.

6 Peter Hanak (ur.), *Povijest Mađarske*, Zagreb 1995, 160-161; Laszlo Kontler, *Povijest Mađarske: Tišću godina u Srednjoj Europi*, Zagreb 2007, 287-288.

7 *Stenografski zapisnici kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, petogodište 1892-1897, svezak IV, 2390.

8 Ljerka Racko, „Pozadina sukoba oko isticanja srpske zastave u Hrvatskoj na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 27, Zagreb 1994, 121.

vlastima drugih županija, mogao se služiti samo „zapisničkim“ jezicima tih županija. Zakon nije propisivao da navedeni organi vlasti na dopise pojedinaca pisane na mater-njem i „zapisničkom“ jeziku trebaju i odgovarati na istom jeziku, nego je naveo da se kotarski i županijski činovnici u komunikaciji s pojedincima „po mogućnosti“ trebaju služiti njihovim jezikom, te da središnja vlast na dopise pisane nemađarskim jezikom uz rješenja na mađarskom originalu, po mogućnosti treba izdavati i prijevod originala na jeziku tih dopisa. Općina je prema tom zakonu mogla sama birati svoj „zapisnički ili poslovni“ jezik, koji nije automatski bio i „zapisnički“ jezik njoj pretpostavljenih kotarskih i županijskih vlasti. Općina je svoj „zapisnički“ jezik mogla koristiti u unu-trašnjem poslovanju, te je njime mogla službeno komunicirati sa središnjim državnim i vlastitim kotarskim vlastima, dok je s drugim općinama i kotarskim vlastima unutar svoje županije, s vlastitom županijskom vlasti, te s kotarskim i županijskim vlastima drugih županija, mogla komunicirati samo na županijskim „zapisničkim“ jezicima. Ni središnja državna vlast ni pretpostavljene državne vlasti nisu bile obavezne općinama odgovarati na jeziku njihovih dopisa. Kotarske i županijske vlasti međusobno su i u ko-munikaciji sa središnjim državnim vlastima morale koristiti isključivo mađarski jezik.⁹

Dakle prema ovom prilično zamršenom zakonu, Srbi su kao i ostale nemađarske narodnosti u Ugarskoj, svoja nacionalna prava prvenstveno uživali kao pojedinci, koji su se na srpskom jeziku mogli bezuvjetno obraćati središnjoj državnoj vlasti, vlastitoj općini i vlastitoj prvostupanjskoj kotarskoj vlasti. Drugim općinama unutar vlastite i drugih županija, Srbi su se mogli obraćati srpskim jezikom samo ako je u pojedinoj od tih općina živio dovoljno velik broj Srba, pa je jedan od „zapisničkih“ jezika u toj opći-ni bio srpski jezik, ili ako je drugdje na prostoru županije pod čiju je jurisdikciju spadala općina kojoj je dopis namijenjen živio dovoljno velik broj Srba, pa je jedan od „zapi-sničkih“ jezika te županije bio srpski jezik. Drugim kotarskim vlastima unutar vlastite županije i vlastitoj županijskoj vlasti, Srbi su se mogli obraćati na srpskom jeziku samo ako su unutar njegove vlastite općine Srbi živjeli u znatnijem broju, pa je srpski jezik bio priznat kao „zapisnički“ jezik te općine, ili ako su Srbi u znatnijem broju živjeli drugdje unutar te županije, pa je srpski jezik priznat kao „zapisnički“ jezik te županije. U spisima upravljenima na druge županijske i njima podređene kotarske vlasti, Srbi su se mogli služiti srpskim jezikom samo ako su Srbi na području tih županija živjeli u znatnijem broju, pa je srpski jezik bio priznat kao „zapisnički“ jezik u tim županijama.

Kolektivna nacionalna prava Srbi su, kao i ostale nemađarske narodnosti u Ugar-skoj, uživali u općinama, gdje je srpski jezik, ovisno o zastupljenosti Srba u općini, mogao biti jedan od „zapisničkih“ jezika općine. Ukoliko je srpski jezik bio priznat kao „zapisnički“ jezik općine, na tom je jeziku tijelima općinske uprave bilo dozvo-ljeno unutrašnje poslovanje, te službeno dopisivanje s pojedincima unutar vlastite op-ćine, službeno dopisivanje s vlastitom prvostupanjskom kotarskom vlasti te službeno dopisivanje sa središnjom državnom vlašću. Međutim, općine se srpskim kao svojim

9 „Zakonski predlog o ravnopravnosti narodnosti u Ugarskoj“, *Narodne novine*, 31. listopada 1868.

„zapisničkim“ jezikom nisu mogle služiti u službenom dopisivanju s drugim kotarskim vlastima i županijskom vlasti vlastite županije, niti s kotarskim i županijskim vlastima drugih županija, ukoliko taj jezik ujedno nije bio i „zapisnički“ jezik tih županija, što je ovisilo o ukupnoj zastupljenosti Srba u pojedinoj županiji. Srpski jezik mogao je biti priznat kao „zapisnički“ jezik neke županije tek ako bi na prostoru čitave županije živio znatniji broj Srba. Ukoliko bi srpski jezik i bio priznat kao „zapisnički“ jezik u pojedinoj županiji, to nije obvezivalo županijsku i njoj podređene kotarske vlasti, da na dopise pojedinaca i općina pisane srpskim jezikom izdaju rješenja na srpskom jeziku, nego je samo garantiralo da će županijske i kotarske vlasti na temelju takvih dopisa započeti uredovati. Unutrašnje poslovanje županijskih i kotarskih vlasti, njihovo međusobno komuniciranje, te komuniciranje sa središnjom državnom vlašću moralo je biti vođeno na mađarskom jeziku.

Ćirilica kao element nacionalne posebnosti Srba u Hrvatskoj

Ono što je Srpska narodna slobodoumna stranka tražila za Srbe u Ugarskoj, uz određene su razlike za Srbe u Hrvatskoj tražile srpske političke stranke i skupine u banskoj Hrvatskoj, koje su iz te stranke ideološki i potekle. Srpske nacionalne zahtjeve u Hrvatskoj formulirao je zastupnik Srpske narodne slobodoumne stranke u hrvatskom Saboru Mihajlo Polit Desančić, koji se 1867. godine doduše složio s time da svi stanovnici banske Hrvatske čine „politički narod hrvatski“, što međutim u njegovoj interpretaciji nije označavalo pripadnost Srba jedinstvenoj hrvatskoj naciji, nego njihovu pripadnost hrvatskoj državi, u kojoj bi Srbi uz Hrvate bili konstitutivni narod, na isti način kao što u Švicarskoj „tri narodnosti ukupno sačinjavaju politički narod švajcarski.“¹⁰ Srbi su dakle u Hrvatskoj, kao i u Ugarskoj, tražili položaj konstitutivnog naroda.¹¹ Razlika između ugarskih i hrvatskih Srba bila je u tomu, što su Hrvati i Srbi u Hrvatskoj govorili istim jezikom, koji je zaključkom hrvatskog Sabora iz 1847. godine, a nakon neoapsolutizma (1852-1860) i vladarevom naredbom iz 1860. godine, proglašen službenim jezikom na prostoru banske Hrvatske.

Ovaj je jezik u različitim razdobljima nosio različita službena imena, pa je tako zaključkom hrvatskog Sabora iz 1847. godine nazvan „narodnim“ jezikom.¹² Nakon neoapsolutističkog razdoblja, na zahtjev Banske konferencije taj je jezik vladarevom

10 Martin Polić, *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 1860-1880*, dio prvi, Zagreb 1899, 93.

11 N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 113, 115, 139-143. Nives Rumenjak smatra da su Srbi uz težnju da im se prizna položaj konstitutivnog naroda u Hrvatskoj, borbom za proširenjem svoje crkveno-školske autonomije istovremeno težili i stvaranju srpske teritorijalno-političke autonomije, koja bi se prostirala na području Hrvatske i uže Ugarske i bila pod vrhovnom upravom ugarske vlade. *Isto*, 135-138.

12 Tomislav Markus, „Nekoliko dokumenata o pitanju službenog jezika u Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj 1848-1849. godine“, *Croatia Christiana Periodica*, br. 34, Zagreb 1994, 142.

naredbom iz 1860. godine nazvan „hrvatsko-slavonskim“.¹³ Želeći zadržati slogu sa Srbima, koja je bila pomučena vraćanjem istočnih srijemskih kotara iz sastava ukinute Srpske Vojvodine u sastav banske Hrvatske,¹⁴ ovaj je jezik zaključkom hrvatskog Sabora iz 1861. godine nazvan „jugoslavenskim“, s čime Srbi nisu bili zadovoljni, tražeći da u nazivu jezika bude jasno istaknuta njihova nacionalna posebnost.¹⁵ Tijekom tajnih pregovora između srpske vlade i vodstva hrvatske Narodne stranke, vođenih od 1866. do 1867. godine, o suradnji koja bi imala zadatak stvoriti okolnosti za „sajedinjenje svih jugoslavenski plemena u jednu saveznu državu“, srpskim se zahtjevima 1867. godine izašlo u susret saborskim priznanjem srpske posebnosti i nacionalne ravnopravnosti u Hrvatskoj,¹⁶ te uvođenjem naziva „hrvatski ili srpski“ za službeni jezik u Hrvatskoj.¹⁷

Dakle, srpske političke stranke i skupine u banskoj Hrvatskoj, kao izraz svog nacionalnog suvereniteta na tom području nisu tražile uvođenje srpskog jezika u službenu upotrebu, nego da se postojeći službeni jezik, kojim su govorili i oni, uz hrvatski naziva i srpskim imenom. Zahtjev za priznanjem srpskoga „imena“ sve su srpske političke stranke i skupine u Hrvatskoj postavljale i nakon donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, 1868. godine,¹⁸ kada je na prostoru Hrvatske ozakonjeno postojanje jednog političkog naroda, s nacionalnim karakteristikama dominantne hrvatske narodnosti, budući da je Nagodbom službeni jezik u Hrvatskoj nazvan samo „hrvatskim“.¹⁹ Ono što je na komunikacijskoj razini razlikovalo Srbe u Hrvatskoj od Hrvata bilo je to što su Srbi kao izraz svoje nacionalne posebnosti zadržali pisanje ćirilicnim pismom. Zbog toga su sve srpske političke stranke i skupine u Hrvatskoj, za razliku od Srba u Ugarskoj, u svim svojim programima zahtijevale ravnopravnost ćirilicnog s latiničnim pismom u službenom poslovanju.

Već 1881. godine, u prvom političkom programu samostalske struje u Hrvatskoj, koja se tada i prvi puta pojavila pod imenom Srpske samostalne stranke, između ostalog je zatraženo i da se „ćirilica kod administrativnih oblasti i sudova prve molbe prizna

13 M. Polić, *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 1860-1880*, dio prvi, 11-12; Željko Bartulović, „Neka pitanja pravnog položaja Srba u Hrvatskoj do 1918.“, *Dijalog povjesničara-istoričara* 10/1, Zagreb 2008, 260.

14 N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 17-18.

15 Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, 97.

16 Jaroslav Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Zagreb 1968, 35-36.

17 Dragica Malić, „Akademijin rječnik i njegove dopune“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 6-7, br. 1, Zagreb 1981, 122; *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865-1867*, Zagreb 1867, 665.

18 N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 40. Naziv „hrvatski ili srpski“ jezik 1888. godine ozakonjen je kao naziv nastavnog jezika u hrvatskim pučkim školama. *Isto*, 154-166; M. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, 110. Početkom Prvoga svjetskoga rata, u studenom 1914. godine, hrvatska vlada je naredila da se nastavni jezik u hrvatskim pučkim školama ima zvati samo „hrvatski jezik“. „Ukinuće hrvatsko-srpskog naziva“, *Hrvatska*, Zagreb, 12. studenoga 1914.

19 Tihomir Cipek – Stjepan Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842-1914*, Zagreb 2006, 696.

kao ravnopravna s latinskom pismenicom, a u krajevi i mesti, gdje je srpski živalj pretežan po broju, i unutarnja zvaničnost pisma ćirilskog²⁰. Okvir ovom zahtjevu davao je „Zakon o ustroju političke uprave“ iz 1874. godine, utemeljen na načelu odvojenosti sudstva od uprave, prema kojem su u banskoj Hrvatskoj dotadašnji kotari objedinjeni u 20 podžupanija, koje su uz gradove postale prvostupanijske upravne jedinice, neposredno podređene središnjoj vlasti u Zagrebu.²¹ Istovremeno s ovim zakonom donesen je i „Zakon o ustroju sudova prve molbe“, prema kojem je prvostupanijska sudska nadležnost za teža krivična djela i veće parnice dodijeljena šestorim sudbenim stolovima kao zbornim sudovima, osnovanima u Zagrebu, Varaždinu, Bjelovaru, Osijeku, Požegi i Vukovaru, a za lakša krivična djela i manje parnice većem broju kotarskih i gradsko-delegiranih kotarskih sudova kao inokosnim sudovima.²² Prema tomu, Srpska samostalna stranka je 1881. godine tražila da se sve podžupanijske vlasti i gradska poglavarstva, te svi sudbeni stolovi i kotarski sudovi, u vanjskom poslovanju sa strankama mogu služiti ćirilicom, a da one podžupanijske vlasti i gradska poglavarstva, te sudbeni stolovi i kotarski sudovi, koji svojom teritorijalnom nadležnošću pokrivaju prostor većinski naseljen srpskim stanovništvom, koriste ćirilicu i u svom unutrašnjem poslovanju.

U programu Srpskog kluba u hrvatskom Saboru, koji je bio osnovan 1883. godine na inicijativu provladine struje hrvatskih Srba, između ostalog je zatraženo da se na temelju zaključka hrvatskog Sabora iz 1867. godine prizna ravnopravnost ćirilice s latinicom.²³ Naime, „Zakonskim člankom glede uporabe narodnog jezika“ od siječnja 1867. godine, kojim je službeni jezik u banskoj Hrvatskoj nazvan „hrvatskim ili srpskim“, dopušteno je i da je svakomu u „trojnoj kraljevini“ „prosto služiti se pismom latinskim ili ćirilskim.“²⁴ Što je za hrvatske Srbe, okupljene u Srpskom klubu, stvarno značila ravnopravnost ćirilice s latinicom, vidljivo je iz „Zakona o uređenju posala spadajućih na crkveno-školsku autonomiju Srba izpovjednika grčko-iztočne crkve u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, kao i o upotrebi ćirilice“, takozvanog Srpskog zakona, kojeg su 1884. godine predložili zastupnici Srpskog kluba u hrvatskom Saboru kao izraz realizacije svog programa iz 1883. godine.

Prema zakonskom prijedlogu Srpskoga kluba, Srbi bi na prostoru banske Hrvatske dobili pravo, u granicama hrvatskih zakona i uz kontrolu hrvatske izvršne vlasti, samostalno rješavati svoje školske, bogoštovne i zakladne poslove, za što bi imali pravo na pomoć iz hrvatskog proračuna. Dobili bi pravo i „kod svih javnih oblastih“ na prostoru

20 *Isto*, 292.

21 Ivo Goldstein i dr, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb 1996, 89-91; Dalibor Čepulo, „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi 1874-1876.“, *Hrvatska javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, 3 (2001), br. 1, 94-111.

22 D. Čepulo, „Izgradnja modernog hrvatskog sudstva 1848-1918.“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 56. (2006), br. 2-3, 352-353.

23 Tihomir Cipek – Stjepan Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842-1914*, 297; N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 135, 174.

24 *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865-1867*, 673.

banske Hrvatske, što je značilo i kod autonomnih hrvatskih i kod zajedničkih ugarsko-hrvatskih vlasti, služiti se ćirilicom, s time da bi „ondje, gdje Srbi u povećanom broju žive“, prvostupanjske vlasti bile obavezne na dopise pisane ćirilicom izdavati i rješenja na ćirilici. Hrvatski sabor je 1884. godine prihvatio ovaj zakonski prijedlog, uz promjenu da će se iz hrvatskog proračuna pomagati samo bogoštovnim poslovima srpske crkveno-školske autonomije, te da je Srbima dopušteno služiti se ćirilicom samo u dopisivanju s hrvatskim autonomnim vlastima.²⁵

Što se tiče ćirilice, ovim su zakonom isključivo „stranke“, dakle privatne osobe, dobile pravo na korištenje ćirilice u dopisivanju sa svim, isključivo hrvatskim autonomnim vlastima. Isto tako, zakon je hrvatskim prvostupanjskim upravnim i sudskim vlastima propisivao upotrebu ćirilice samo u vanjskom dopisivanju s privatnim osobama, koje su prethodno poslale dopis pisan ćirilicom i to na onom prostoru pod njihovom teritorijalnom nadležnosti, na kojem je živio neodređeno velik postotak srpskog stanovništva. U unutrašnjem poslovanju ovih vlasti, u njihovom međusobnom dopisivanju, te u njihovom dopisivanju s višim vlastima, prema ovom je zakonu bilo obavezno služiti se latinicom.²⁶

Ako se uspoređi zahtjev za ravnopravnošću ćirilice, kakav je istaknula Srpska samostalna stranka 1881. godine, s istovrsnim zahtjevom Srpskoga kluba, definiranim njegovim zakonskim prijedlogom iz 1884. godine, vidljive su razlike. Naime, Srpska samostalna stranka svojim zahtjevom nije obuhvatila sve stupnjeve državne vlasti, nego samo prvostupanjske vlasti, dok je Srpski klub svojim zahtjevom težio ostvarenju prava privatnih osoba na korištenje ćirilicom na svim stupnjevima državne vlasti. S druge strane, Srpska samostalna stranka se nije zadovoljavala pravima privatnih osoba, nego je tražila ravnopravnost ćirilice i u vanjskom i u unutrašnjem poslovanju prvostupanjskih vlasti. Budući da je ćirilica bila važna posebnost srpskog naroda u Hrvatskoj, zahtjev Srpske samostalne stranke išao je za priznanjem srpske kolektivne, nacionalne

25 *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, godina 1881-1884, svezak II, 1281, 1706-1711, 1715; M. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, 116-117; N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 143-148. Nives Rumenjak, koja smatra da je u ovom zakonskom prijedlogu Srpskog kluba vidljiva „napetost“ između srpskih težnji za nacionalnom ravnopravnošću u Hrvatskoj, te srpskih težnji za teritorijalno-političkom autonomijom, ispušta podatak da je i u prijedlogu Srpskog kluba postojao paragraf, koji je kontrolu nad srpskom crkveno-školskom autonomijom u Hrvatskoj prepuštao hrvatskom banu. Tim je paragrafom Srpski klub ipak zauzeo stajalište obrane hrvatske državno-pravne autonomije, te ne stoji autoričin zaključak da je Srpski klub u to vrijeme u istoj mjeri težio i postizanju srpske nacionalne ravnopravnosti u Hrvatskoj i kršenju hrvatske državno-pravne autonomije, kako bi postigao teritorijalno-političku autonomiju na prostoru zemalja ugarske krune. Osim toga, prijedlog Srpskog kluba da se Srbi na prostoru banske Hrvatske smiju služiti ćirilicom i u dopisivanju sa zajedničkim, ugarsko-hrvatskim vlastima uz obavezu da i te vlasti u prvom stupnju na ćirilicom pisane podneske odgovaraju ćirilicom, predstavljaju obranu, a ne kršenje hrvatske državno-pravne autonomije.

26 “Odborsko izvješće o srbskom predlogu”, *Narodne novine*, 9. srpnja 1884; *Stenografski zapisnici kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, petogodište 1892-1897, svezak IV, 2391, 2393-2394; N. RUMENJAK, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 150.

ravnopravnosti, koja bi se ostvarila u takvom poslovanju prvostupanjskih državnih vlasti, kojim bi te vlasti uz hrvatski nosile i srpski nacionalni karakter.

Budući da je „Srpski zakon“ sadržavao paragraf da hrvatski ban na području banske Hrvatske ima kontrolu nad srpskom narodno-crkvenom autonomijom, ugarska vlada usprotivila se sankcioniranju tog zakona. Zbog toga je taj zakon dobio vladarevu potvrdu tek u svibnju 1887. godine kada je iz njega izbačen navedeni paragraf.²⁷ U međuvremenu je 1886. godine izvršen novi preustroj političke uprave u banskoj Hrvatskoj, kojim su ukinućem podžupanija i vraćanjem manjih kotara kao prvostupanjskih upravnih vlasti, u drugom stupnju podređenih županijama, sudstvo i uprava ponovo objedinjeni u prvom stupnju.²⁸ Novim preustrojem političke uprave u Hrvatskoj „srpski zakon“ više nije obvezivao podžupanijske nego manje, kotarske vlasti, da u kotarima, a ne više podžupanijama, u kojima živi neodređeno velik postotak stanovništva, strankama na dopise pisane ćirilicom i odgovaraju ćirilicom.

Novi preustroj političke uprave u Hrvatskoj iz 1886. godine nije ostavio traga na zahtjevima Srpskoga kluba, koji je u novom programu iz 1897. godine, kao i u onom iz 1901. godine, što se tiče upotrebe ćirilice tražio samo ono, što je bilo sadržano i u njihovom zakonskom prijedlogu iz 1884. godine, naime da se provede „ravnopravnost ćirilice kako kod zemaljskih autonomnih, tako i kod zajedničkih ureda na teritoriju kraljevina Hrvatske i Slavonije.“²⁹ S druge strane, novi preustroj političke uprave u Hrvatskoj ostavio je traga na zahtjevima Srpske samostalne stranke, koja je u programskom članku iz 1887. godine zatražila ne samo da prvostupanjske vlasti, kako je tražila 1881. godine, nego „sve oblasti“ u Hrvatskoj, „gdje je u nadmoći srpsko-pravoslavni živalj“, u unutrašnjem poslovanju ureduju ćirilicom, što se po novomu odnosilo na poslovanje prvostupanjskih kotarskih i drugostupanjskih županijskih vlasti u Hrvatskoj. Osim toga, Srpska samostalna stranka je sada tražila ne samo da se „stranke“ mogu služiti ćirilicom u dopisivanju sa „svim oblastima“ u Hrvatskoj, kao što je to tražio

27 M. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, 117; Zakon je promijenio i naslov, iz kojeg je izbačeno srpsko narodnosno obilježje, te se sada zvao „Zakon o uređenju poslova crkve grčko-iztočne i o uporabi ćirilice u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji“. N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 151-154, 176.

28 Ivo Goldstein i dr, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, 101-110; D. Čepulo, „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi 1874-1876“, 112-113. Tom prilikom nije dirano u upravni položaj gradova, koji su kao prvostupanjske upravne vlasti sve do 1895. godine ostali neposredno podređeni središnjoj vlasti. Ovo je promijenjeno „Zakonom o ustroju gradskih općina“ iz 1895. godine, kojim su samo četiri grada, Zagreb, Varaždin, Osijek i Zemun, kao prvostupanjske upravne vlasti ostali neposredno podređeni središnjoj vlasti, trinaest gradova su kao prvostupanjske upravne vlasti postali podređeni županijskim vlastima, dok su četiri grada izgubila taj status i postali općine, podređene prvostupanjskim kotarskim vlastima. D. Čepulo, „Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina iz 1881. godine“, *Hrvatska javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, 2 (2000), br. 1, 117.

29 N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 175.

Srpski klub, nego i da „sve oblasti“, a ne samo prvostupanjske, kako je to tražio Srpski klub, na ćirilicom pisane dopise izdaju rješenja na ćirilici.³⁰

Ako je Srpska samostalna stranka u tom trenutku poput Srpskoga kluba i tražila pravo na korištenje ćirilicom u dopisivanju i sa zajedničkim, ugarsko-hrvatskim vlastima na prostoru Hrvatske,³¹ to je ubrzo zapostavila. U programu iz 1902. godine Srpska samostalna stranka je izričito tražila ravnopravnost ćirilice s latinicom isključivo u poslovanju sviju „zemaljskih avtonomnih vlasti.“³² Za razliku od nje, Srpska narodna radikalna stranka u Hrvatskoj, nastala koncem 19. stoljeća odvajanjem dotadašnjih pristaša Srpske samostalne stranke iz Srijemske županije od svoje matične stranke, u svom je programu iz 1903. godine obuhvatila zahtjeve i Srpskoga kluba i Srpske samostalne stranke. U tom su programu srpski radikali iz Hrvatske tražili prekrajanje kotara i županija u Hrvatskoj po nacionalnom ključu te uvođenje ćirilice u unutrašnje poslovanje onih kotarskih i županijskih vlasti pod čijom nadležnošću bi živilo većinski srpsko stanovništvo, što je bio i zahtjev Srpske samostalne stranke. Oni su, poput Srpske samostalne stranke, tražili i da se svatko kod svih vlasti u Hrvatskoj ima pravo služiti ćirilicom i da svaka vlast ima dužnost na ćirilicom pisane dopise odgovarati ćirilicom. No, srpski radikali u Hrvatskoj su za razliku od Srpske samostalne stranke, a poput Srpskoga kluba, tražili i slobodnu upotrebu ćirilice „u zajedničkim finansijskim, poreskim, poštanskim i brzojavnim službama domovine naše.“³³

Nakon neuspjeha na saborskim izborima, održanima 1906. godine, Narodna stranka je raspuštena, čime je raspušten i Srpski klub. Srpska samostalna stranka i Srpska radikalna stranka u Hrvatskoj nastavile su djelovati na temelju nepromijenjenih programa, donesenih 1902, odnosno 1903. godine sve do raspada Austro-Ugarske monarhije, mada je Srpska samostalna stranka u međuvremenu u svojoj političkoj retorici usvojila i neke elemente jugoslavenskog nacionalno-političkog programa.³⁴

Općina kao poprište borbe za nacionalnu ravnopravnost Srba u Hrvatskoj

Ako se ćirilica uzme kao ekvivalent srpskom jeziku, moguće je usporediti prava koja su Srbi uživali u Ugarskoj na temelju Zakona o narodnostima iz 1868. godine s pravima koja su uživali u Hrvatskoj na temelju „Srpskoga zakona“ iz 1887. godine. Kako je navedeno, Srbi su u Hrvatskoj kao privatne osobe imali pravo koristiti ćirilicu u dopisivanju sa svim hrvatskim vlastima, dok su Srbi u Ugarskoj neograničeno pravo na

30 „U oči izbora“, *Srbobran*, Zagreb, 9.(21) svibnja 1887.

31 M. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, 57.

32 Tihomir Cipek – Stjepan Matković, *Politički dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842-1914*, 418.

33 *Isto*, 454.

34 O elementima jugoslavenskog nacionalno-političkog programa u političkoj retorici Srpske samostalne stranke od 1903. godine vidi: R. Gašić, „*Novi kurs“ Srba u Hrvatskoj (Srbobran 1903-1914)*, 117-220.

korištenje srpskoga jezika imali samo u komunikaciji s vlastitom općinskom, vlastitom kotarskom i središnjom državnom vlašću. U komunikaciji sa svim drugim vlastima, to je pravo bilo ograničeno brojnošću Srba u pojedinoj općini i županiji. Osim toga, prvostupanjske vlasti u Hrvatskoj su na prostoru gdje Srbi žive u većem broju bile dužne na dopise pisane ćirilicom i odgovarati na ćirilici, dok je u Ugarskoj svim organima vlasti ostavljeno kao mogućnost da na dopise pisane na srpskom jeziku i odgovaraju na srpskom jeziku. To bi značilo da je Srbima u Hrvatskoj u većoj mjeri nego Srbima u Ugarskoj bila zajamčena nacionalna ravnopravnost kao pojedincima. S druge strane, u Ugarskoj je uz ograničenja koja su ovisila o brojnosti Srba po općinama i županijama, bilo dozvoljeno unutrašnje poslovanje općina i njihovo službeno dopisivanje s nadređenim vlastima na srpskom jeziku, dok u Hrvatskoj zakonom nije bilo predviđeno da većinski srpske općine bilo posluju, bilo komuniciraju s nadređenim vlastima na ćirilici. To bi značilo da je Srbima kolektivna nacionalna ravnopravnost bila u većoj mjeri omogućena u Ugarskoj nego u Hrvatskoj.

Upravne općine u Hrvatskoj su prema „Zakonu o uređenju općina i trgovišta koja nemaju uređenog magistrata“ iz 1870. godine rješavale poslove iz *naravnog* djelokruga te poslove iz *prenesenog* djelokruga hrvatskih autonomnih i zajedničkih ugarsko-hrvatskih vlasti. Poslovima iz naravnog djelokruga, o kojima je odlučivao općinski odbor kao predstavničko tijelo općine, pripadala je uprava nad općinskom imovinom te svi poslovi koji su se neposredno ticali općina. Poslovima iz prenesenog djelokruga upravnih općina pripadali su državni poslovi koje je općinsko poglavarstvo kao izvršna vlast u općini izvršavalo na temelju zakona ili naredbi pretpostavljenih vlasti.³⁵ „Zakonom o ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji“ iz 1874. godine, u djelokrug upravnih općina ušli su i neki poslovi vezani za pučko školstvo. Prema tom zakonu, kojim je hrvatska vlada od dijecezanskih vlasti preuzela vrhovnu upravu i nadzor nad pučkim školstvom u Hrvatskoj,³⁶ upravne općine su ustrojivale općinske školske odbore, koji su unutar svog naravnog djelokruga vršili nadzor nad vanjskim uvjetima i materijalnom stranom svojih pučkih škola, dok su unutar prenesenog djelokruga pretpostavljenih vlasti vršili nadzor nad didaktičko-pedagoškim radom učitelja svojih pučkih škola.³⁷

35 Poslovima unutar naravnog djelokruga upravnih općina pripadalo je, primjerice, vođenje inventara općinske imovine, ulaganje općinskog imetka, dozvola novčanih sredstava za „općinske naukovne zavode“, javna sigurnost, mjesno redarstvo, održavanje i popravak općinskih zgrada i prometnica, i dr. Poslovima prenesenog djelokruga pripadalo je, primjerice, sudjelovanje kod popisa pučanstva i novačenja, hvatanje i otprava zločinaca, te pobiranje općinskog poreza ili nameta. Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga 1, Zagreb 1899, 343-347, 371-372. Od 1876. godine, općinama je prenesena i nadležnost pobiranja državnog poreza. Stjepan Sršan, „Upravne općine 1848-1918, struktura, poslovanje značenje“, *Arhivski vjesnik*, 34-35, Zagreb 1992, 112.

36 Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 2. izdanje, 6. svezak, Zagreb 1911, 367-375.

37 Općinski školski odbori su unutar svog naravnog djelokruga mogli predlagati učitelje, brinuli su se za materijalno stanje svojih škola, upravljali su općinskom školskom blagajnom, brinuli su se o tomu da

Upravne općine nisu spadale među zemaljske vlasti,³⁸ pa se na njih nije odnosila odredba „Srpskog zakona“ o upotrebi ćirilice, koja se u tom pitanju ticala samo zemaljskih vlasti. No, općinska poglavarstva su poslove iz prenesenog djelokruga obavljala kao prvostupanjnska upravna vlast.³⁹ Zato je prema „Srpskom zakonu“ iz 1887. godine, općinskim poglavarstvima u prenesenom djelokrugu hrvatskih autonomnih vlasti bilo dopušteno primati podneske stranaka na ćirilici, te tamo gdje Srbi žive u većem broju na takve dopise izdavati rješenja na ćirilici. Međutim, nakon donošenja „Srpskoga zakona“ neke su većinski srpske upravne općine u Hrvatskoj počele uvoditi ćirilicu i u unutrašnje poslovanje općinskih organa, u čemu su imale podršku Srpske samostalne stranke.⁴⁰

Vlada bana Khuen Héderváryja u prvo je vrijeme takve pojave smatrala nezakonitima, te je veliki župan Ličko-krbavske županije Bude Budisavljević u dva navrata, 1896. i 1898. godine, slao okružnicu kotarskim vlastima u svojoj županiji, u kojima je ponavljao da zakon iz 1887. godine ne dozvoljava da se općinska poglavarstva, općinska vijeća i općinski školski odbori u svom unutarnjem poslovanju služe ćirilicom, zbog čega im nije dozvoljena ni upotreba ćirilice na službenim žigovima i pečatima. Općinskim organima bilo je dozvoljeno tek da, u skladu sa zakonom, na ćirilicom pisane podneske stranaka odgovaraju ćirilicom. Budisavljević je u navedenim okružnicama isticao da je Hrvatsko-ugarskom nagodbom „hrvatski“ jezik službeni jezik u banskoj Hrvatskoj, te da se taj jezik u „službenom poslovanju“ piše samo latinicom. Zbog toga je propisivao da natpisi na zgradama kotarskih vlasti moraju biti isključivo latinični, a natpisi na putokazima općinskih cesta, općinskim zgradama, općinskim uredima, javnim pučkim školama i školskim sobama, da moraju prvenstveno biti latinični, uz mogućnost da pojedina općinska vijeća odluče da se na općinskim objektima ispod latiničnog stavi i ćirilični natpis. Iznimku od toga činile su „konfesionalne škole pravoslavne“, koje su se prema Budisavljevićevoj odredbi mogle služiti ćirilicom i u svom unutarnjem poslovanju, koje su mogle koristiti ćirilične pečate i žigove, te imati samo ćirilične natpise.⁴¹

Budući da je Khuenova vlada zabranjivala cjelokupno unutrašnje poslovanje upravnih općina na ćirilici, razumljivo je i da je zabranjivala unutrašnje poslovanje općinskih školskih odbora na ćirilici, te isključivo ćirilične natpise na javnim pučkim školama. Izuzetak je, kako se vidi, činilo srpsko-pravoslavno konfesionalno pučko školstvo.

djeca redovno pohađaju školu, te su posredovali u razmiricama između učitelja i roditelja. A. Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 6. svezak, 449-450.

38 M. Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga 1, 347-348.

39 Hrvatski državni arhiv (HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV), kutija 693, dok. 1424./1904, br. 3455.

40 *Stenografski zapisnici sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, petogodište 1892-1897, svezak IV, 2379-2381; R. Gašić, „*Novi kurs“ Srba u Hrvatskoj*. (Srbobran 1903-1914), 129.

41 HDA, PRZV, kutija 677, dok. 6242./1899, br. 8 i 1265.

Prema „Zakonu o uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji“ iz 1888. godine, srpsko-pravoslavne konfesionalne pučke škole su praktički imale status javnih pučkih škola. Za razliku od ostalih javnih pučkih škola, osnivanje i uzdržavanje srpsko-pravoslavnih konfesionalnih škola temeljilo se na „Srpskom zakonu“ iz 1887. godine,⁴² koji se pri uređenju srpsko-pravoslavne crkveno-školske autonomije u Hrvatskoj pozivao na ugarski zakon o uređenju srpsko-pravoslavne crkveno-školske autonomije iz 1868. godine.⁴³ Taj je ugarski zakon uređivao ustroj i opseg srpsko-pravoslavne crkveno-školske autonomije na čitavom području Karlovačke mitropolije, odnosno na čitavom području zemalja ugarske krune, dakle i na prostoru banske Hrvatske. U poslove te autonomije spadalo je osnivanje i uzdržavanje te vrhovni nadzor nad srpsko-pravoslavnim konfesionalnim pučkim školama na prostoru Karlovačke mitropolije.

Za razliku od ostalih javnih pučkih škola na prostoru Hrvatske, koje su prema školskom zakonu iz 1888. godine osnivale i uzdržavale upravne općine putem općinskoga poreza kojeg su plaćali svi stanovnici te općine,⁴⁴ srpsko-pravoslavne konfesionalne pučke škole su osnivale i uzdržavale pravoslavne crkvene općine, sastavljene od pravoslavnog svećenstva i pravoslavnih vjernika s prostora jedne ili više pravoslavnih župa. Te su crkvene općine prema ugarskom zakonu iz 1868. godine imale svoje organe, mjesnu crkvenu skupštinu i mjesni crkveni odbor, koji su rješavali poslove iz djelokruga srpsko-pravoslavne crkveno-školske autonomije. U onim pravoslavnim crkvenim općinama u kojima je bila osnovana srpsko-pravoslavna konfesionalna pučka škola, mjesna crkvena skupština birala je mjesni školski odbor, koji je imao sličan djelokrug kao i školski odbori, koje su prema školskom zakonu iz 1874. godine birale upravne općine u Hrvatskoj. Ovom odboru je bio nadređen eparhijski školski odbor, organiziran unutar srpsko-pravoslavnih biskupija Karlovačke mitropolije. Vrhovnu upravu i nadzor svih srpsko-pravoslavnih konfesionalnih pučkih škola na prostoru Karlovačke mitropolije imao je narodno-školski savjet, kojeg je birao narodno-crkveni sabor, sastavljen od virilnih i izabраниh zastupnika, pravoslavnih vjernika, s područja čitave Karlovačke mitropolije.⁴⁵

42 Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 2. izdanje, svezak 7, Zagreb 1911, 706. O „Zakonu o uređenju pučke nastave“ iz 1888. godine vidi: N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 154-171; M. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, 103-113.

43 N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 176.

44 A. Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, svezak 7, 697-699.

45 Ilija Vučetić, *Zbirka uređaba u stvarima srpske pravoslavne narodno-crkvene autonomije*, Novi Sad 1897, 98-103. Prema tom zakonu, mjesni školski odbor je imao ovlasti nadgledati da li daci redovno pohađaju školu, brinuti se o materijalnom stanju srpskih autonomnih pučkih škola, upravljati školskom imovinom, predlagati učitelje i vršiti kontrolu nad njihovim radom. Eparhijski školski odbori vršili su nadzor nad srpskim autonomnim pučkim školama u svome okrugu, odobrali podizanje pučkih škola, odobrali učitelje na tim školama i rješavali sporove između učitelja i pravoslavnih

Prema hrvatskom zakonu o uređenju pučkoga školstva iz 1888. godine, hrvatska vlada je imala ovlasti odobriti osnutak srpsko-pravoslavnih konfesionalnih škola na svom području, nadzirati rad tih škola i oduzeti im pravo javnosti ukoliko ocijeni da svojom kvalitetom ne odgovaraju odgojno-obrazovnim standardima, odlučivati o nastavnim predmetima u tim školama, te odobravati udžbenike za te škole.⁴⁶ Ovim je zakonom uvelike ograničena neovisnost srpsko-pravoslavnog pučkog školstva o hrvatskoj vladi.⁴⁷ To je školstvo zadržalo djelomičnu autonomiju,⁴⁸ a ono što je za ovaj rad bitno jest da su srpsko-pravoslavne konfesionalne pučke škole ostale izdvojene iz djelokruga upravnih općina u Hrvatskoj, te da su oni školski poslovi, za koje su unutar svog naravnog djelokruga bile ovlaštene hrvatske upravne općine, ostali u djelokrugu srpsko-pravoslavnih crkvenih općina.

Pritisци Srba za uvođenje ćirilice u unutrašnje poslovanje upravnih općina nastavili su se i u razdoblju vladavine bana Teodora Pejačevića (1903-1907),⁴⁹ koji je tim zahtjevima u većoj mjeri izlazio u susret. Ubrzo po Pejačevićevom preuzimanju banske časti, Predsjedništvo hrvatske vlade je u rujnu 1903. godine javilo velikom županu Ličko-krbavske županije kako nema nikakvih zapreka da se pojedina općinska poglavarstva u toj županiji u svom unutrašnjem poslovanju unutar naravnog djelokruga služe ćirilicom, ako tako odluče dotična općinska vijeća. Za razliku od Khuenove vlade, koja je zauzimala stajalište da se službeni hrvatski jezik u službenom poslovanju piše samo latinicom, Pejačevićeva vlada zauzela je stajalište da je ćirilica, kao i latinica, hrvatsko pismo. Mada u ovoj odredbi Predsjedništva zemaljske vlade za Ličko-krbavsku županiju to nije bilo izričito navedeno, čini se da je njome bilo dopušteno da se općinska poglavarstva unutar svog naravnog djelokruga koriste ćirilicom i u dopisivanju s pretpostavljenim hrvatskim autonomnim vlastima. Naime, tom je odredbom za općinska poglavarstva, koja u svom unutrašnjem poslovanju unutar naravnog djelokruga koriste ćirilicu, propisana samo obaveza da na dopise stranaka na latinici izdaju i rješenja na latinici, te da se u dopisivanju sa „zajedničkim oblastima“, ne i s hrvatskim autonomnim vlastima, koriste latinicom.⁵⁰

U siječnju 1904. godine veliki župan Zagrebačke županije donio je odredbu o korištenju ćirilice u unutrašnjem poslovanju općinskih poglavarstava u Zagrebačkoj županiji. Ovom odredbom upotreba ćirilice u unutrašnjem poslovanju općinskih poglavarstava u toj županiji ograničena je na poslove iz njihovog naravnog djelokruga,

školskih općina. Narodno-školski savjet imenovao je i otpuštao učitelje na tim školama, vršio vrhovni nadzor nad tim školama te propisivao nastavni plan i program.

46 A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 2. izdanje, svezak 7, 706-707.

47 N. Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, 168-169.

48 Primjerice, u školskom zakonu iz 1888. godine nije bilo izričito spomenuto pravo hrvatske vlade da imenuje učitelje na tim školama te pravo da ih smjenjuje.

49 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 1563./1904.

50 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 5762./1903.

dok su poslove iz prenesenog djelokruga hrvatskih autonomnih i zajedničkih, ugarsko-hrvatskih vlasti, općinska poglavarstva i dalje morala voditi na latinici. Ova je odredba bila ograničena propisom da se općinska poglavarstva u toj županiji moraju obavezno služiti latinicom ne samo u službenom dopisivanju s hrvatskim autonomnim i zajedničkim, ugarsko-hrvatskim vlastima, koje se tiče prenesenog djelokruga, nego i u dopisivanju s hrvatskim autonomnim vlastima, koje se tiče njihovog naravnog djelokruga. Mada je u ovoj odredbi općinskim poglavarstvima bilo zabranjeno da se unutar svog naravnog djelokruga službeno dopisuju na ćirilici i s „koordiniranim“ uredima unutar općine,⁵¹ već u ožujku 1904. godine zagrebačka županijska vlast dozvolila je općinskom poglavarstvu Gline II. da se zbog „kolegijalnosti među koordinirani uredi“ dopisuje na ćirilici s pravoslavnim župnim uredom u Majskim Poljanama.⁵²

Budući da je javno pučko školstvo, uz izuzetak srpsko-pravoslavnog konfesionalnog školstva, spadalo u naravni djelokrug upravnih općina, Pejačevićeva vlada je dozvolom da pojedina općinska poglavarstva u unutrašnjem poslovanju unutar svog naravnog djelokruga posluju ćirilicom, dozvolila i da se općinski školski odbori u tim općinama u svom unutrašnjem poslovanju koriste ćirilicom. Usto, od Pejačevićeve uprave se u nekim većinski srpskim općinama uvriježila praksa da se na općinskim zgradama i pučkim školama koje su osnivale te općine na prvom mjestu stavlja ćirilični, a ispod njega latinični natpis,⁵³ što je, kako smo vidjeli, bilo zabranjeno u Khuenovo vrijeme.

Godinu dana kasnije, u siječnju 1905. godine, Pejačevićeva vlada otišla je korak dalje te je proširila odredbu o upotrebi ćirilice u unutrašnjem poslovanju općinskih poglavarstava Zagrebačke županije u njihovom naravnom djelokrugu, time što je dopustila da se ta općinska poglavarstva služe ćirilicom i u službenom dopisivanju s pretpostavljenim hrvatskim autonomnim vlastima unutar svoga naravnog djelokruga. Ova odredba, koja se proširila i na Modruško-riječku županiju, i dalje je propisivala da općinska poglavarstva u prenesenom djelokrugu posluju isključivo na latinici, te da u tom djelokrugu s pretpostavljenim hrvatskim autonomnim i zajedničkim, ugarsko-hrvatskim vlastima komuniciraju isključivo na latinici.⁵⁴ Time je Pejačevićeva vlada općinskim poglavarstvima Zagrebačke i Modruško-riječke županije, a prethodno vjerojatno i Ličko-krbavske županije u njihovom naravnom djelokrugu dala status stranačka koje se prema „Srpskom zakonu“ iz 1887. godine s hrvatskim autonomnim vlastima imaju pravo dopisivati na ćirilici.

51 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 1424./1904, br. 507. Prema naredbi hrvatske vlade, odjela za unutrašnje poslove iz lipnja 1878. godine, određeno je da su općinski uredi po svom položaju „koordinirani napram župnim uredom.“ M. Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga 1, 354-355.

52 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 1424./1904, br. 3455.

53 „Tomašićeva naredba o ćirilici“, *Srbobran*, 8. (21) kolovoza 1911. Primjerice, školski odbor iz Starog Sela, upravne općine Topusko, još se u srpnju 1908. godine koristio ćirilicom u svom unutrašnjem poslovanju, a tamošnja općinska pučka škola koristila je ćirilični pečat. Vasilije Krestić, *Građa o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848-1914)*, knjiga 2, Beograd 1995, 635.

54 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 4609/1904.

Pejačevićeva vlada istodobno je nastojala proširiti odredbe „Srpskog zakona“ iz 1887. godine koje su se ticale upotrebe ćirilice i na zajedničke, ugarsko-hrvatske vlasti u Hrvatskoj. Koncem prosinca 1903. godine ugarska vlada djelomično je izašla u susret molbi bana Teodora Pejačevića da se privatnim osobama u Hrvatskoj dopusti obraćati se na zajedničke, osobito financijske vlasti na prostoru Hrvatske na ćirilici,⁵⁵ te je ugarski ministar financija pozvao financijske vlasti na području Hrvatske „da primati imadu podneske, pisane ćirilicom, nu da za sada nije mogao izdati odredbu, koja bi financialne oblasti obvezala i na izdavanje riešitba ćirilicom pisanih“.⁵⁶ Unatoč zahtjevima pojedinih većinski srpskih općina iz Srijemske županije da u unutrašnjem poslovanju iz prenesenog, financijskog djelokruga mogu koristiti ćirilicu,⁵⁷ ugarsko ministarstvo financija zauzelo je stajalište da se unutrašnje poslovanje hrvatskih općina iz prenesenog, financijskog djelokruga i dopisivanje hrvatskih općina s nadređenim financijskim vlastima i dalje treba voditi na hrvatskom jeziku, latinicom. S tim u vezi ugarski ministar financija zabranio je isključivo ćirilične natpise na onim objektima u Hrvatskoj u kojima su se vršili poslovi pod djelokrugom njegova ministarstva. Tako je u listopadu 1904. godine odredio da na objektima u Hrvatskoj, u kojima se vrši neograničeno točenje pića, moraju obavezno stajati latinični natpisi, uz mogućnost da ispod takvog natpisa stoji i ćirilični natpis.⁵⁸ Bojeći se da bi takva naredba mogla izazvati nemire među srpskim pučanstvom, ban Pejačević ju je odbio provesti.⁵⁹

Unatoč odredbama i hrvatskih i ugarskih vlasti, pojedine većinski srpske općine u Hrvatskoj su se u svom unutrašnjem poslovanju i iz prenesenog djelokruga koristile ćirilicom. Zbog toga je ban Pavle Rauch (1908-1910) u kolovozu 1908. godine uputio naredbu svim velikim županima kojom je najstrože zabranio općinskim poglavarstvima da se u unutrašnjem poslovanju u prenesenom djelokrugu služe ćirilicom. Usto, Rauch je zabranio i da se općinska poglavarstva u prenesenom djelokrugu zajedničkih, ugarsko-hrvatskih vlasti, koriste ćirilicom i u dopisivanju sa strankama.⁶⁰

Ovisnost odnosa vlasti prema ćirilici o vanjskoj politici Austro-Ugarske

Odlaskom Teodora Pejačevića s banskog položaja promijenio se odnos vlasti u Hrvatskoj prema pravu na upotrebu ćirilice u javnom životu. Promjene su započele u vrijeme kada su odlučujući čimbenici u Austro-Ugarskoj konačno konstatirali nemogućnost zadržavanja Srbije u interesnoj sferi Monarhije i odlučili u skoro vrijeme anektirati

55 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 5446/1903.

56 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 172/1904.

57 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 1197/1904.

58 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 4067/1904, br. 2044.

59 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 4067/1904.

60 HDA, PRZV, kutija 693, dok. 3327./1908.

Bosnu i Hercegovinu, riskirajući pritom sukob sa Srbijom.⁶¹ Ovakav se trend u odnosu vlasti u Hrvatskoj prema ćirilici nastavio i nakon aneksije, provedene u listopadu 1908. godine, kada je nastupilo višemjesečno razdoblje „aneksijske krize“, prijetnja oružanog sukoba između Monarhije i Srbije uzrokovana nemirenjem Srbije s aneksijom.⁶²

Ovaj se promijenjeni odnos vlasti prema ćirilici može okarakterizirati kao vraćanje prava na upotrebu ćirilice u okviru „Srpskoga zakona“ iz 1887. godine. Ban Aleksandar pl. Rakodczay (1907-1908) je ubrzo po svom nastupu na banski položaj, u srpnju 1907. godine uputio naredbu kotarskim vlastima u Bjelovarsko-križevačkoj županiji da ne izdaju dozvole školskim odborima srpsko-pravoslavnih crkvenih općina za unutrašnje poslovanje i službeno dopisivanje s vlastima na ćirilici, „bud ni školskim odborima ni pučkim školama zakon od 14. svibnja 1887. ne podaje za to pravo“.⁶³ Kako je navedeno, srpsko-pravoslavne konfesionalne pučke škole bile su izuzete iz djelokruga hrvatskih upravnih općina te je još u Kluenovo vrijeme na tim školama bilo dozvoljeno stavljati isključivo ćirilicne natpise. Tom je prilikom vjerojatno i školskim odborima srpsko-pravoslavnih crkvenih općina bilo dozvoljeno unutrašnje poslovanje na ćirilici. Ovom je naredbom ban Rakodczay zauzeo stajalište da školski odbori srpsko-pravoslavnih crkvenih općina nisu „stranke“, dakle privatne osobe, kojima je jedinima prema „Srpskom zakonu“ iz 1887. godine bilo dozvoljeno komunicirati ćirilicom s hrvatskim lokalnim vlastima.

Ova se naredba očito odnosila i na poslovanje školskih odbora koje su osnivale upravne općine budući da je školski odbor većinski srpske upravne općine u Velikoj Peratovici u rujnu 1907. godine podnio žalbu na tu naredbu, u kojoj je naveo da će se on i njemu potčinjene pučke škole i dalje služiti ćirilicom, sve dok hrvatska vlada ne opozove svoju odredbu donesenu za vrijeme banovanja Teodora Pejačevića, kojom je bila dozvoljena upotreba ćirilicom štampanih pučko-školskih tiskanica. Ovu je žalbu rješavala vlada bana Pavla Raucha (1908-1910), koja je pritom poslala od toga da zakon iz 1887. godine dopušta služiti se ćirilicom samo strankama i prvostupanjskim vlastima u vanjskom poslovanju sa strankama u krajevima gdje Srbi žive u većem broju. Budući da prema stajalištu Rauchove vlade javne pučke škole nisu bile „nikakva stranka nego javni uzgojni i prosvjetni zavodi“, te da školski odbori nisu bile stranke nego „javno oblasno tielo“, ta je vlada svim javnim pučkim školama, uključujući i srpsko-pravoslavnim konfesionalnim školama, te njihovim školskim odborima, zabranila uređivanje na ćirilici.⁶⁴

U tu je svrhu Rauchova vlada u prosincu 1908. godine izdala dvije naredbe. U prvoj je zabranila učiteljima i vjeroučiteljima svih javnih pučkih škola te izaslanicima i školskim odbornicima kad prisustvuju pri ispitima u tim školama, koristiti ćirilicu u svjedodžbama i drugim službenim spisima. U drugoj je zabranila daljnje tiskanje

61 Mirjana Gross, *Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine*, Beograd 1962, 153-155.

62 Jaroslav Šidak i dr, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Zagreb 1968, 240.

63 V. Krestić, *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848-1914)*, knjiga 2, 661.

64 Isto, 661-662.

pučko-školskih tiskanica na ćirilici.⁶⁵ Dopisom iz siječnja 1909. Rauchova vlada je svim javnim pučkim školama i njihovim školskim odborima zabranila da koriste ćirilčne pečate i natpise,⁶⁶ a dopustila im je da primaju od stranaka, roditelja učenika, dopise na ćirilici, te tamo gdje Srbi žive u većem broju da na takve dopise odgovaraju na ćirilici budući da se, prema mišljenju Rauchove vlade, takvo poslovanje nije protivilo zakonu iz 1887. godine.⁶⁷

Uz spomenute naredbe, Rauchova vlada je u kolovozu 1908. godine izdala naredbu, koja se ticala prakse da pravoslavni vjeroučitelji u srednjim školama upisuju svoja imena u učeničke svjedodžbe ćirilicom te da se u administrativnom dijelu svoga posla koriste ćirilicom. Naredbom je vladin Odjel za bogoštovlje i nastavu zabranio svim učiteljima srednjih škola i povjerenicima crkvenih vlasti pri ispitima, da u školskim svjedodžbama i drugim službenim spisima upotrebljavaju ćirilicu, budući da oni prema navodu naredbe „nisu stranke“ kojima zakon iz 1887. dopušta služiti se ćirilicom kod zemaljskih vlasti.⁶⁸

Sve su navedene naredbe Rauchove vlade, koje su se ticale upotrebe ćirilice u pučkom školstvu ograničavale upotrebu ćirilice u unutrašnjem poslovanju hrvatskih općina. Mada nisam pronašao Rauchovu naredbu kojom bi bilo izričito zabranjeno unutrašnje poslovanje hrvatskih općina i u njihovom naravnom djelokrugu, na njeno postojanje upućuje članak u *Narodnim novinama*, objavljen u kolovozu 1911. godine, u kojem se spominje da je jedna naredba u tom smislu donesena 1908. godine.⁶⁹ Da je unutrašnje poslovanje općina na ćirilici predstavljalo smetnju Rauchovoj vladi, svjedoči i optužnica protiv pedeset i trojice Srba iz Hrvatske, koji su u siječnju 1909. godine optuženi da su pravoslavno stanovništvo u Hrvatskoj velikosrpskom propagandom odgajali u velikosrpskom duhu kako bi ga pripremili za revoluciju kojom bi hrvatske zemlje bile otrgnute od Austro-Ugarske i pripojile se Srbiji. Optužnica je kao element navedene velikosrpske propagande između ostalog spomenula i uvođenje ćirilice u unutrašnje poslovanje pojedinih većinski srpskih općina.⁷⁰

Svršetkom „aneksijske krize“ odlučujući čimbenici u Monarhiji počeli su težiti zatopljenju odnosa i uspostavi novih gospodarskih veza sa Srbijom, radi čega su promijenili

65 „Juriš na ćirilicu“, *Srbobran*, 29. prosinca 1908. (11. siječnja 1909)

66 „Na adresu kr. kotarske oblasti u Šidu“, *Ustavnost*, Zagreb, 15. travnja 1909.

67 V. Krestić, *Građa o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848-1914)*, knjiga 2, 662.

68 *Službeni glasnik kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu, za godinu 1908*, Zagreb 1908, 349-350.

69 „Zagreb 19. kolovoza“, *Narodne novine*, 19. kolovoza 1911. Koncem 1908. godine *Srbobran* spominje odredbe kotarskih vlasti Ličko-krbavske županije kojim se općinama „zabranjuje zvaničenje ćirilicom“. „Ličko-krbavska županijska skupština“, *Srbobran*, 9. (22) prosinca 1908. To bi možda značilo da takvu naredbu nije izdala hrvatska vlada, nego da su to bile naredbe kotarskih vlasti.

70 *Optužnica, koju je kr. Državno odvjetništvo u Zagrebu dne 12. siječnja 1909. podiglo protiv Adama Pribičevića i 52 druga radi zločina veleizdaje*, Zagreb 1909, 5; O Veleizdajničkoj parnici vidi: Jaroslav Šidak i dr, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, 245-248; Vasilije Krestić, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1914*, Beograd 1995, 489-523; Kosta Dragosavac, *Uspomene na „veleizdajnički“ proces*, Novi Sad 1911.

odnos i prema Srbima u Hrvatskoj.⁷¹ Novi ban Nikola Tomašić (1910-1912) imenovan je za hrvatskoga bana na temelju sporazuma sklopljenog s Hrvatsko-srpskom koalicijom, u kojoj se nalazila i Srpska samostalna stranka. Prema tom sporazumu, Nikola Tomašić se između ostalog obvezao na vraćanje prava u vezi „srpskoga pitanja“ u stanje prije Rauchovog režima.⁷² U kontekstu toga, Tomašićeva vlada je naredbom iz srpnja 1911. ukinula naredbe Rauchove vlade o zabrani upotrebe ćirilice u poslovanju srednjih i pučkih škola u Hrvatskoj.⁷³

Mjesec dana potom, u kolovozu 1911. godine, ban Tomašić izdao je naredbu kojom je precizirao „Srpski zakon“ iz 1887. i sumirao pojedinačna prava na upotrebu ćirilice stečena naredbama hrvatskih vlada prije vladavine bana Pavla Raucha, koje je proširio na čitavu bansku Hrvatsku. Odredba „Srpskoga zakona“, koja je određivala da „on-dje, gdje Srbi u povećanom broju žive“, prvomolbene vlasti na ćirilicom pisane podneske strankama moraju odgovarati na ćirilici, u ovoj je naredbi precizirana odredbom, da prvomolbene vlasti na ćirilicom pisane podneske moraju odgovarati ćirilicom „u onim kotarima u kojima Srbi sačinjavaju natpolovičnu većinu ukupnog stanovništva“. Unutrašnje poslovanje svih zemaljskih vlasti i dalje se trebalo voditi na latinici kako je to propisivao i zakon iz 1887. godine. U naredbi je precizirano da se ta odredba tiče i javnih ureda: gradskih poglavarstava, imovnih općina i kotarskih šumarija. Što se tiče unutrašnjeg poslovanja općinskih poglavarstava, u naredbi je navedeno da nema zapreka da se općinska poglavarstva u unutrašnjem poslovanju unutar naravnog djelokruga služe ćirilicom, no da unutar prenesenog djelokruga i hrvatskih autonomnih i zajedničkih, ugarsko-hrvatskih vlasti, takve općine u unutrašnjem poslovanju moraju obavezno koristiti latinicu. Natpisi na općinskim i školskim zgradama te putokazima općinskih cesta i dalje su prvenstveno trebali biti pisani latinicom, uz mogućnost da se ispod takvih natpisa stavi i ćirilčni natpis. Izuzetak su činile srpsko-pravoslavne konfesionalne škole, kojima je bilo dopušteno stavljati isključivo ćirilčne natpise.⁷⁴

Opseg prava na upotrebu ćirilice u hrvatskom javnom životu, određen „Srpskim zakonom“ iz 1887. i naredbom bana Tomašića iz kolovoza 1911. godine, nije se mijenjao sve do nekoliko mjeseci nakon izbijanja Prvoga svjetskoga rata. Tada se taj opseg počeo smanjivati. Okidač koji je pokrenuo smanjenje tih prava bila je masovna kolaboracija srpskog stanovništva u Srijemu sa srbijanskom vojskom, prilikom njene kratkotrajne okupacije dijelova Srijema u rujnu 1914. godine. Budući da su nakon oslobađanja Srijema mnogi pravoslavni župnici u toj županiji uhapšeni zbog suradnje s neprijateljskom

71 Hodimir Sirotković, „Pravni i politički aspekti procesa *Reichspost-Friedjung*“, *Starine JAZU* 52, Zagreb 1982, 93-94, 156-157.

72 „Autentičan tekst pakta koalicije s banom Tomašićem“, *Hrvatstvo*, Zagreb, 28. srpnja 1910.

73 *Službeni glasnik kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu, za godinu 1911*, Zagreb 1911, 169.

74 *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, za godinu 1911*, Zagreb 1911, 811-812. U obrazloženju ove naredbe je stajalo da će i školski odbori u većinski srpskim upravnim općinama, „pošto školstvo spada u naravni djelokrug općina“, moći u svom unutrašnjem poslovanju koristiti ćirilicu. „U Zagrebu 22. kolovoza“, *Narodne novine*, 22. kolovoza 1911.

vojskom pojedina gradska poglavarstva i kotarske vlasti preuzeli su vođenje matičnih knjiga u ispražnjenim pravoslavnim župama. Prema naredbi bana Ivana Skerleca (1913-1917) iz rujna 1914. godine novi voditelji su matične knjige, koje su dotad vođene na ćirilici, morali voditi isključivo na latinici.⁷⁵

U narednom razdoblju hrvatska vlada je nizom naredbi ograničila učenje ćirilice u hrvatskim pučkim⁷⁶ i srednjim školama te je zabranila unutrašnje poslovanje na ćirilici u srednjim školama.⁷⁷ Naposljetku je banskom naredbom od 4. siječnja 1915. ukinuta naredba bana Nikole Tomašića iz kolovoza 1911. te je određeno da se sva općinska poglavarstva u banskoj Hrvatskoj u svom unutrašnjem poslovanju unutar čitavog djelokruga moraju služiti isključivo latinicom. Ukinuta je dozvola upotrebe isključivo ćirilinih natpisa na pravoslavnim konfesionalnim školama i dozvola da se na općinskim zgradama i zgradama javnih pučkih škola te na putokazima općinskih cesta, ispod latinično pisanog teksta stavi i ćirilini natpis.⁷⁸ Time je pravo na upotrebu ćirilice u hrvatskom javnom životu svedeno isključivo u okviru „Srpskoga zakona“ iz 1887. godine.

Zaključak

Od druge polovice 19. stoljeća sve su srpske političke stranke i skupine u banskoj Hrvatskoj zahtijevale ozakonjenje ravnopravnosti ćirilice s latinicom u hrvatskom javnom životu. Taj je zahtjev bio dio njihovih programa, kojima su htjeli postići punu nacionalnu ravnopravnost Srba s Hrvatima u Hrvatskoj. U ostvarenju tog programa pojedine srpske političke stranke i skupine u banskoj Hrvatskoj su izabrale različite taktike, što se odrazilo i na položaj koji su zahtijevali za ćirilicu u hrvatskom javnom životu. Jedna skupina srpskih političara, od 1883. godine okupljena u Srpskom klubu, izabrala je taktiku ostvarenja svog nacionalnog programa u suradnji s onodobnim vlastima u Hrvatskoj, zbog čega je u pitanju ravnopravnosti ćirilice s latinicom bila prisiljena na kompromis. Maksimalan zahtjev ove skupine u pitanju ćirilice bio je da se Srbi kao pojedinci u komunikaciji sa svim državnim vlastima na prostoru banske Hrvatske imaju pravo služiti ćirilicom, te da sve prvostupanjske državne vlasti u Hrvatskoj na dopise pisane ćirilicom i odgovaraju na ćirilici.

Druga skupina srpskih političara, okupljenih u Srpskoj samostalnoj stranci, u ostvarenju svog nacionalnog programa izabrao je oporbenu taktiku, te u pitanju ravnopravnosti ćirilice nije bio vezan nikakvim obzirima nego je nastupao s idealnih pozicija. Ta

75 „Naredbe o iznimnim odredbama za vođenje matica u grčko-iztočnim parohijama u Srijemskoj županiji“, *Hrvatska*, Zagreb, 23. rujna 1914. Novom banskom naredbom iz listopada 1914. godine, ova je naredba proširena i na ostale hrvatske županije. „Iznimne odredbe za vođenje matica u grčko-iztočnim parohijama“, *Hrvatska*, 13. listopada 1914.

76 „Djelomično ukinuće ćirilice u pučkim školama“, *Hrvatska*, 5. listopada 1914.

77 „Ukinuće ćirilice u srednjim školama“, *Hrvatska*, 15. listopada 1914.

78 „Ukidanje ćirilice“, *Hrvatska*, 9. siječnja 1915.

je skupina u svojim programima zahtijevala ne samo pravo Srba na ušpotrebu ćirilice kao pojedinaca, nego i da sve hrvatske vlasti u onim krajevima gdje Srbi čine većinu u unutrašnjem poslovanju upotrebljavaju ćirilicu, čime bi banska Hrvatska uz hrvatski dobila i srpski nacionalni karakter.

Zakonski okvir unutar kojeg su vlasti u Hrvatskoj do raspada Austro-Ugarske dopuštale upotrebu ćirilice u hrvatskom javnom životu davao je „Srpski zakon“, sankcioniran 1887. godine, prema kojem je Srbima kao pojedincima dopušteno služiti se ćirilicom u komunikaciji isključivo s hrvatskim autonomnim vlastima, a prvostupanjskim hrvatskim autonomnim vlastima u predjelima gdje Srbi žive u neodređeno velikom broju naloženo je da na dopise stranaka na ćirilici i odgovaraju ćirilicom. Tim su zakonom sve hrvatske autonomne vlasti bile obavezane u svome unutrašnjem poslovanju služiti se isključivo latinicom. Ograničeni odredbama ovog zakona, srpski političari iz Srpske samostalne stranke krenuli su na posrbljivanje hrvatskih upravnih općina, koje nisu spadale pod zemaljsku vladu, pa se ni ovaj zakon nije na njih odnosio.

U vrijeme banovanja Khuen-Hedervaryja (1883-1903) bilo je zabranjeno uvoditi ćirilicu u unutrašnje poslovanje većinski srpskih općina u Hrvatskoj. To im je, unutar njihovog naravnog djelokruga, bilo dopušteno za vrijeme banovanja Teodora Pejačevića (1903-1907). Nakon Pejačevićevog povlačenja odnos vlasti u Hrvatskoj prema upotrebi ćirilice u velikoj je mjeri ovisio o vanjskoj politici Austro-Ugarske. U vrijeme zaoštrenih odnosa Monarhije sa Srbijom, uzrokovanih aneksijom Bosne i Hercegovine, što se vremenski poklapalo s banovanjem Pavla Raucha (1908-1910), zabranjeno je unutrašnje poslovanje većinski srpskih općina u Hrvatskoj na ćirilici. Težnja Monarhije da nakon aneksijske krize uspostavi gospodarske odnose sa Srbijom, uzrokovala je povoljan odnos vlade u Hrvatskoj prema hrvatskim Srbima te je za vrijeme banovanja Nikole Tomašića (1910-1912) većinski srpskim općinama u Hrvatskoj ponovno dopušteno unutrašnje poslovanje unutar njihovog naravnog djelokruga na ćirilici. Ovaj se odnos nije mijenjao sve do prvih mjeseci Prvoga svjetskoga rata kada je ban Ivan Skerlec (1913-1917) – nakon masovne kolaboracije srijemskih Srba sa srbijanskom vojskom – zabranio upotrebu ćirilice u unutrašnjem poslovanju većinski srpskih općina u Hrvatskoj.

SUMMARY

Cyrillic in Croatia in the second half of the 19th century until the First World War

Since the second half of the 19th century, all Serbian political parties in Croatia aimed at equality of cyrillic and latin script. This was one of the demands with the goal of achieving the full national equality. The statute law that regulated the use of cyrillic script in Croatian public life was so-called Serbian law, which was sanctioned in 1887. According to this law, the Serbs as individuals were allowed to use cyrillic script exclusively during communication with Croatian autonomic administrative districts. Also, according to this law first-instance Croatian autonomic districts in the regions with the large non-specified number of Serbian population, were obligated to answer the official letters written in cyrillic script in the same manner. By this law, every Croatian autonomic district was obliged to use only latinic script for the internal communication. Restricted by the terms of this law, Serbs started to achieve the equality of cyrillic script at the level of Ceoatian communes, to which Serbian law wasn't applied. Certain Croatian government regimens dealed in different manner with this Serbian aspirations, which depended mainly on national and political concepts of the parties that supported certain Croatian government, as well on the politics toward Serbia, conducted by Austrian-Hungarian Monarchy in the specific moment.

Keywords: Serbs in Croatia, national equality, Cyrillic, administrative municipality